

STÁTNOST ČESKÁ A ČESKOSLOVENSKÁ

VÁCLAV PAVLÍČEK

I.

Téma naší konference, kterou právnická fakulta přispívá k oslavám Univerzity Karlovy při příležitosti jejího 650. výročí a 80. výročí obnovení samostatné české státnosti nebylo zvoleno v těchto souvislostech nahodile.

Zakládací listina Univerzity Karlovy zdůvodňuje její zřízení tím, aby sloužila obyvatelům Českého království k rozvoji jeho vzdělanosti. Založení obecného učení v Praze zdůraznilo nepochybně význam českého státu v Evropě a vytvořilo předpoklady, aby se Praha stala významným centrem vzdělanosti.

Ústavní listina z r. 1920 spatřovala smysl vzniku samostatného státu československého v tom, aby byly zavedeny spravedlivé řády, zajištěn pokojný rozvoj československé domoviny a tím se přispělo k obecnému blahu všech občanů státu, který by se přiřadil do společenství národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový. Československý parlament i prezident republiky věnovali Univerzitě Karlově zvláštní pozornost.

Prezident Československé republiky dr. Edvard Beneš v projevu k 600. výročí Univerzity Karlovy 7. dubna 1948 prohlásil: „A právě že Karel IV. obecné učení pražské zřídil jako ústav českého státu i národa, výtvar jeho rukou i srdce vešel v nejtěsnější svazky s českou půdou i jejím lidem. Univerzita Karlova v Praze věrně a oddaně stála ve službách vlasti a viděla nejspolehlivější cíl ve volnosti ducha a ve vzletu myšlenek hledajících pravdu. Vždy, ať svobodně a mocně zněl její hlas nebo byla umlčována a deptána, neztrácela pro český lid cenu nepotlačitelného světla pravdy. Dnes po šesti stoletích cest, práce, usilovného hledání, strádání, zoufání a bídy, nepřáteli pravdy zaviněné, v níž až odcizení věci národa bylo přivoděno a hrozilo zahynutím, Univerzita Karlova v Praze se může honosit, že Čechům a lidstvu dala nejen M. JANA HUSA, ale i TOMÁŠE G. MASARYKA, oba hlasatele pravého češství i lidství, oba nesmlouvavé bojovníky pravdy, která vítězí. A proto, že jako učitelé ani mládež nezadala svobodě české i svobodě lidské, když bylo nejhůře a nejstrašněji v nedávných letech německé okupace republiky Československé, první útok surového násilí a nenávisti byl veden proti Univerzitě

Karlově v Praze, a s učiteli i žáci a žákyně v odhodlaném zápasu za svobodu a demokracii prošli mučednictvím, i životy obětující. Univerzita Karlova měla být z kořene vyvrácena, česká vzdělanost zahubena a český lid o odvěké opory připraven, měl být ponížěn v dav bezprávných a nemyslících.^{1/}

Vzdělanost a česká státnost spolu úzce souvisely. Již první československý prezident profesor Univerzity Karlovy Dr. T. G. Masaryk spatřoval ve vzdělanosti jeden z předpokladů udržení obnovené samostatné české státnosti, jako státnosti československé. Vzdělanost a kultura všech vrstev obyvatelstva nebyly a nejsou jen soukromou věcí jednotlivců, ale prvořadým zájmem dobré vlády a vyspělého státu.

Po vzniku Československa byla proto zvláštní péče věnována školství. Vedle odstraňování negramotnosti na Slovensku a ještě větší negramotnosti na Podkarpatské Rusi, československá vláda se zasloužila o založení nových vysokých škol – již v roce 1919 nových univerzit v Brně a v Bratislavě. Pozornost byla věnována i hmotnému zabezpečení studentů a jejich profesorů.

T. G. Masaryk při ukončení své prezidentské funkce ve svém abdikčním prohlášení připomněl, že státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily. Státnost československá byla jednou z etap či podob státnosti české. Její vznik nebyl samozřejmostí a nebyl ani zcela náhodný. Zatímco přičlenění Podkarpatské Rusi k Československu bylo výsledkem shody různých okolností, společný stát vytvořený ze zemí Koruny české a z části Uher obývaných Slováky byl jednou z možných variant, pro kterou se vytvářely předpoklady již v 19. století. Vznik české Univerzity k tomu přispěl nemalou měrou.

Při vzniku Československa jeho zakladatelé si byli vědomi, že jde jen o první krok na cestě k moderní státnosti. Mnohem obtížnější mělo být tento stát udržet jako jednotku vnitřně konsolidovanou a trvalou. Vedle faktorů času – alespoň 50-tiletí společné státní existence, shodných státních osudů a kulturních tradic i faktorů hospodářského, měla integrující roli sehrát státní idea – republikánská idea československá, místo monarchistické a teokratické ideje státu rakouského, která ztroskotala.

Státnost v sobě obsahuje aspekty objektivní i subjektivní – tedy i vůli občanů po státu a jeho udržení. Státností lze v současné době rozumět především existenci a trvání samostatného státu a ztotožnění se jeho příslušníků s tímto státem a s jeho hodnotami. V nich projevují vůli k identitě odlišné od identity jiné. Státnost vyjadřuje kontinuitu mezi minulostí, přítomností a budoucností státu. Vychází z vědomí o trvání a trvalosti státu a z odhodlání jej udržet a rozvíjet i nadále v zájmu ochrany jeho obyvatel, národa chápaného spíše v politickém než v jazykovém pojetí. Státnost zahrnuje i státní vědomí a úsilí lidu, národa o zachování existujícího státu nebo obnovení státu ztraceného. Český národ po roce 1918 bezpochyby ztotožnil svou státnost se státností československou a jeho státní ideou byla demokra-

^{1/} Dr. E. Beneš: Obnovená zlatá bula Karla IV. vydaná prezidentem Edvardem Benešem 7. dubna 1948 in E. Beneš: Přednášky na Univerzitě Karlově 1913 – 1948, k vydání připravila prof. PhDr. Věra Olivová, DrSc., vydala Společnost Edvarda Beneše, Praha 1998, strana 98.

tická idea československá. Nepodařilo se mu však dosáhnout, z důvodů mezinárodněpolitických i vnitropolitických, aby takové vědomí státnosti bylo přijato všemi občany i jiných národností a existující stát trvale integrovalo. Zejména se nepodařilo získat německou menšinu, která vznikem Československa ztratila své bývalé privilegované postavení. Naproti tomu zcela pozitivní postoj k Československému státu mělo židovské obyvatelstvo, jež bylo v demokratické republice i reálně zrovnoprávněno.

Pojetí národa nebylo založeno na zdůraznění „kmenové příslušnosti“, jako v prostředí německém, ale na individuální volbě jednotlivce a na jeho odpovědnosti se s touto ideou ztotožnit.

O významu národa, státní ideje a společných tradic jako státotvorných elementů se přesvědčujeme i v současnosti. Jejich nedostatek je příčinou kmenových válek v Africe, jejich existence je stimulujícím faktorem původně značně odlišných skupin přistěhovalců v Izraeli. Státnost je hodnota, za kterou občané pokládají i svůj život. Bez tohoto odhodlání a takových obětí nebudou žít svobodně. Zničit definitivně stát zevnitř znamená rozložit státotvornou ideologii, zbavit občany ideje státnosti nebo ji zcela zdevalvovat.

Ukazuje se, že znovu jsme svědky razantních pokusů toho dosáhnout. Prostředkem k tomu jsou opakované útoky některých publicistů na tradice a demokratičnost státní ideje československé a trvalé zpochybňování významu demokratické státní ideje české. Sloužit k tomu má i hanobení zakladatelů československého státu, aby se tím snížila i hodnota československé státnosti pro český národ i evropskou demokracii.

Masaryk podobně jako řada právních teoretiků zdůrazňoval kontinuitu české státnosti jako výraz její stability a samozřejmosti. Státní idea československá měla být zakotvená v této tradici jako idea demokratická „odrakouštěná“. Vítězství pokojné revoluce v roce 1918 mělo napravit neúspěch českého státu po bitvě na Bílé hoře, zakotvený v míru vestfálském. Tímto mírem skončily naděje na návrat J. A. Komenského a dalších českých exulantů, kteří z důvodů víry a svědomí museli z vlasti uprchnout. Svoboda myšlení a svědomí (byť relativní) založená i na obecné vzdělanosti, jež byla tehdy poražena, se měla stát po tři sta letech již plně nosnou ideou nového státu. Ideály americké a francouzské revoluce měly se stát idejemi československými. I výročí tohoto míru letos vzpomínáme a to jako aktu učiněného na úkor české státnosti, českého exilu a reformační vzdělanosti. Podobně se velmoci dohodly na úkor české demokratické státnosti i v roce 1938. Tato výročí mají symbolický význam pro českou státnost. Pro někoho jsou symbolem porážky, ponížení a potupy. Pro jiného jsou příležitostí přiklonit se k právu silnějšího bez ohledu na osud národa a jeho nosné hodnoty. Při staroměstské exekuci byli popraveni vedle odbojných politiků i představitelé výkvětu české vzdělanosti, kteří se pro českou státnost angažovali. Za jazyk nebyl přibitý jen rektor Univerzity Karlovy Jesenius, jak o tom psal v době opět pro českou státnost těžké prof. UK J. B. Čapek^{2/}, ale svobodný duch univerzitní vzdělanosti. Od té

^{2/} J. B. Čapek: Za jazyk přibitý, Praha, Melantrich 1969.

doby několikrát se opakoval týž obraz i na Univerzitě Karlově – perzekuce těch, kteří odporovali hubitelům svobodného myšlení a kultury, uskutečňovaná za pomoci fanatiků nové víry i bezohledných kariéristů toužících po moci a bohatství. Po takových porážkách svobody ducha a humanismu se otevřel prostor i pro denunciaci kolegů, lísání se k nové moci, ať již domácí či cizí a posléze – různě dlouhá období devastace vzdělanosti. Vztah politické moci k vzdělanosti národa – k univerzitnímu i obecnému školství a ke kultuře je rozhodujícím ukazatelem charakteru moci.

Na rozdíl mezi vzdělaností reformační a stavem pobělohorským symbolizovaným popravou bývalého rektora Univerzity Karlovy Mistra Jesenia ukazoval po Mnichovu historik a politik profesor UK dr. Kamil Krofta ve své knize *Nesmrtelný národ*.^{3/} Ve shodě se Zikmundem Wintrem dokládá, že doba pobělohorská znamenala nejen nucenou emigraci českých vzdělanců, ale i drastické omezení nižšího českého školství. Upadal i český jazyk, na jehož ochranu přijal český sněm zákon ještě v roce 1615.

Po Mnichovu i dnes probíhá spor o význam české vzdělanosti, českého jazyka, o problémech demokratizace školství a jejím vlivu na českou státnost, o roli vzdělanosti reformační i o rekatolizaci pobělohorské. Tento spor o hodnoty se promítá i do úvah o historii Univerzity Karlovy, jak jsme to mohli slyšet i při příležitosti probíhajících oslav. Ostatně i z toho hlediska lze posuzovat, zda činnost německé univerzity v době druhé světové války v Praze měla ještě něco společného se zakladatelským záměrem Karla IV.

Tradice a symboly vyznačují státnost, vyjadřují její obsah. Projevuje se to ve státních symbolech, státních svátcích, státních vyznamenáních i v aktech představitelů státu. Profesor UK J. Pekař ve svém projevu na Univerzitě Karlově v roce 1935 ukázal na symbolický čin T. G. Masaryka, když odmítl vstoupit do katedrály sv. Víta a navázat tak na tradice monarchistické a akt státnosti československé založil na nových principech demokratických. Pekař tehdy objektivně ukázal rozdíl mezi svým a Masarykovým pojetím smyslu české státnosti: „Masaryk měl myšlenku národní, v níž já spatřuji nosnou sílu našeho dějinného života, za princip kulturně méněcenný, na rozdíl od ideálu nábožensko-humanitního, jejíž měl za původní a osnovnou vzpružinu našich dějin – ale byl to právě Masaryk, jenž ideálu českého nacionalismu pomohl k vítězství v míře před tím nikdy netušené.

Vědecká společnost naše ze značné části nepovažovala dlouho toho zneklidňujícího novotáře za učence podle svých představ. Někdy působila i domněnka, že v něm cizí, v nečeském prostředí vychovaný živel podceňuje nespravedlivě dosavadní práci a hlásá nové, národu nebezpečné nauky... Masaryk stál o vlastenectví, jež by sneslo evropské měřítko, vlastenectví vyzbrojené pokrokovým duchovním úsilím ciziny, jehož předními složkami podle jeho přesvědčení měly být ideály všelidské, snaha o pravdu a právo, péče o pokrok demokracie a sociální spravedlnosti. V tom všem vykonával od doby, kdy jako prezident republiky zřízené v podstatě

^{3/} Kamil Krofta: *Nesmrtelný národ*, vydal Jan Laichter, Praha 1940.

v duchu jeho demokratických ideálů spoluurčoval (přes dost omezený vliv, jež mu ponechávala naše ústava) vývoj našeho státu a společnosti, vliv nemalý.^{4/}

Tato tradice a kontinuita demokratické státnosti byla již v té době odmítána některými historiky i představiteli různých politických sil. Československo bylo dočasně rozbito v letech 1938 – 1939 a zřejmě definitivně (a opět proti vůli lidu vyjádřené krátce před tím v demokratických volbách) v roce 1992. Místo československého státu vznikla Česká republika a Slovenská republika.^{5/}

Ústava České republiky se hlásí ke státnosti československé a občané České republiky převážně považují československou státnost za součást své státnosti. Na Slovensku jsou patrně názory diferencovanější. Zároveň však působí uvnitř České republiky politicky i ekonomicky silná skupina zejména publicistů a těch, kteří se označují za politology. Jsou podporováni ze zahraničí a spojeni se sdělovacími prostředky ve vlastnictví cizích subjektů a na československou státnost útočí. Někteří z nich navazují na ideje tzv. druhé republiky a období Protektorátu, menší část na koncepci monarchistické. Útoky směřují proti kontinuitě této státnosti, jejím tradicím, státní ideji, založené československým státem v roce 1918. Na těchto nepravdivých a nekvalifikovaných útočích proti české státnosti a vlastnímu národu se podílejí i někteří politikové. I to je další z důvodů, pro který považují za užitečné se tradicemi české a československé státnosti zabývat a neponechat tuto problematiku toliko publicistice a těmto útočícím silám.

Analyzovat ideové zdroje československé státnosti, jak jsou formulovány jejími zakladateli i v tehdejší normotvorbě, umožňuje poznat, co je skutečným důvodem útoků na československý stát, na jeho první prezidenty, na jeho vnitřní i vnější politiku a ideje, z nichž se tato státnost zrodila.

II.

Mezi státoprávními dokumenty rodící se československé státnosti lze uvést především Prohlášení nezávislosti československého národa zatímní vládou československou datované v Paříži dne 18. října 1918. Nese podpisy profesora T. G. Masaryka, jako předsedy vlády a ministra financí, generála dr. Milana R. Štefánika jako ministra národní obrany a dr. Edvarda Beneše jako ministra zahraničí a vnitra. Tento dokument je znám jako Washingtonská deklarace a historie jeho vzniku je determinována Masarykovým pobytem a kontakty v USA. V posledních letech se někteří autoři k ní vracejí.^{6/}

Ke zdůvodnění nároků na samostatnost se toto prohlášení dovolává historického i přirozeného práva. Počátky samostatného státu klade již do 7. století a tvrdí, že tento samostatný stát nikdy nezanikl. Obranný svaz s Rakouskem a Uherskem z roku 1526 proti tureckému nebezpečí označuje za konfederaci.

^{4/} Universita Karlova T. G. Masarykovi 1850 – 1935, Slavnostní projev prof. PhDr. Josefa Pekaře, Orbis, Praha 1935, str. 14, 18, 19, 20.

^{5/} Viz. k tomu například V. Pavlíček: O kontinuitě a diskontinuitě, Právní praxe č. 4 až 6/1993, týž: Poznámky k úpravě občanských práv a k osudu Československa, Právník č. 3/1993, V. Pavlíček, J. Hřebejk: Ústava a ústavní řád, 1. díl, Ústavní systém, 2. vydání 1998.

^{6/} J. B. Kozák: T. G. Masaryk a vznik Washingtonské deklarace v říjnu 1918, Praha 1968, J. Kovtun: Masarykův triumf, Odeon Praha 1991.

Odmítá božský původ panovnickovy moci. Vztah panovníka a národa považuje za smlouvu, kterou Habsburkové porušili. Porušili tak ústavu českého státu, ačkoli se zavázali ji zachovávat, což legitimuje rozhodnutí národa zrušit tento svazek.

Deklarace se přihlašuje k ideálům moderní demokracie a zásadám americké revoluce. Podle tohoto prohlášení mělo se stát Československo republikou, která zaručí v úsilí o pokrok úplnou svobodu svědomí, náboženství a vědy, literatury a umění, svobodu slova, tisku a práva shromažďovacího a petičního a provede odluku církve od státu. Demokracie měla spočívat na všeobecném a tajném hlasovacím právu, na zrovnoprávnění žen s muži v oblasti politické, sociální a kulturní. Systém poměrného zastoupení měl být zárukou respektování práv menšin a parlamentní systém měl být doplněn principem lidové iniciativy a referenda. Národní menšiny měly mít zajištěna rovná práva.

V sociální a hospodářské oblasti se předpokládala pozemková reforma postihující velkostatky, zrušení šlechtických výsad a znemožnění třídního zákonodárství.

Mnohé z těchto principů již dříve formuloval T. G. Masaryk ve své práci *Nová Evropa – stanovisko slovanské*. Tento program československé státnosti Masaryk psal v době svého pobytu v Rusku v roce 1917 a z části byla tato práce uveřejněna v *Československém deníku* počínaje 16. dubnem 1918, který byl určen pro československé legionáře v Rusku. V Československu byl spis vydán v roce 1920 a Masaryk v předmluvě konstatoval své v zásadě nezměněné stanovisko. Cílem práce byla propagace československých státních zájmů a zdůvodnění oprávněnosti vzniku samostatného československého státu.

První světovou válku charakterizuje jako střetnutí pangermanismu a teokracie na straně jedné se západní demokracií na straně druhé. Teokracii chápal jako přisvojení si státní ideje církvi a státní moci „z boží milosti“. I při jiných příležitostech ji odmítal. Analyzoval tehdejší německou ideologii panského národa „*Herrenvolku*“, který je povolán ovládnout svět a zejména okupovat ruskou půdu pro své rostoucí obyvatelstvo. Tato ideologie je spojena s nacionální a rasovou mystikou a s vírou v hmotu, sílu a techniku. Masaryk psal: „Pangermáni vědomě udržují a šíří nepřítelství a nenávisť k sousedním národům, zejména k Slovanům, obzvláště Čechové, pro své zvláštní postavení světové jsou Němcům trnem v oku. V pangermánské literatuře hrozí se Čechům, stejně Polákům, vyhubením a násilnou germanizací. Je znám projev Mommsenův, že Němci mají Čechům přerážet tvrdé lebky.“^{7/}

Proti tomu staví Masaryk plán Spojenců spočívající v demokratické organizaci Evropy a lidstva: Základní rozdíl mezi Spojenci a centrálními mocnostmi spatřuje Masaryk v tom, že Spojenci jsou státy demokratické a republikánské, které odvozují právo vlády z vůle lidu, vesměs vzniklé z revoluce. Centrální mocnosti jsou státy monarchistické, militaristické, založené na ideji středověkého impéria, teokracie.

^{7/} T. G. Masaryk: *Nová Evropa: Stanovisko slovanské*, Praha 1920, str. 42.

Masaryk prosazoval vytvoření československého státu a samostatného sjednoceného Polska i samostatné Jugoslávie v souvislosti s úvahami geopolitickými. Nové sjednocené slovanské státy střední Evropy měly být spolehlivými spojenci západních demokracií: „Přirozenou organizací pásma malých národů, národové západní – Francie, Anglie a Itálie budou mít uleveno; tlaku Němců na západ není se co bát, jakmile východ Evropy bude přirozeně politicky organizován a Rakousko-Uhersko, Balkán a Turecko budou Německu odňaty“.^{8/}

Velkou pozornost Masaryk věnoval problémům menšin. Věřil v prioritu demokratických principů nad rozdíly nacionálními a jazykovými. Odlišnosti mezi Čechy a Slováky nepovažoval za podstatné, ani to, zda jsou samostatnými národy, nebo dvě větve jednoho národa. Stejnou ideu uplatňoval i pokud jde o národy Jugoslávie.

Proti dualistickému modelu Rakouska-Uherska, v němž byly menšiny utlačovány, prosazoval jejich rovnoprávnost. To se projevilo i v Masarykových zásadách do připravovaného znění ústavní listiny z roku 1920. Byla odmítnuta koncepce stoupců dr. Kramáře, aby vládnoucí český národ uplatňoval obdobnou menšinovou politiku, jakou používali Němci a Maďaři v době Rakouska-Uherska. Místo toho i navenek měla být nová menšinová politika jednotného československého státu vyjádřena tím, že se v ústavě nemluvilo o menšinách národnostních, ale hlava šestá ústavy jednala o ochraně menšin národních, náboženských a rasových. Rozsah ochrany těchto práv byl v Československu nepochybně nadstandardní, zejména srovnáme-li jej s právní úpravou sousedních států např. Německa. Československo výrazně překročilo ve prospěch menšin závazky vyplývající z mezinárodních smluv.

Na vzniku československé ústavní listiny se představitelé menšin nepodíleli. Jak později napsal jeden z jejich autorů prof. J. Hoetzel, tím spíše chtěli autoři dbát na jejich ochranu. Na vzniku státu se nepodílely ani jiné složky. Mezi zakladateli státu nenajdeme představitele šlechty, ačkoliv v 19. století někteří z nich pro českou státnost vykonali mnoho užitečného. Stranou zůstal katolicismus, který se angažoval pro vítězství Rakouska-Uherska a po prohrané válce se dostal do hluboké krize. Ve vztahu ke katolické církvi Československo nakonec převzalo s určitými korekturami rakouský systém. Zakladatelé státu se obávali především dualismu. Je to vyjádřeno i v parlamentních tiscích k některým zákonům.

Republika měla charakter spíše plebejský a sám Masaryk to symbolizoval. Lze mít nepochybně výhrady k demokratickým mechanismům politického systému Československa. Přebujelost politického stranictví byla znakem systému, který se označoval spíše za stát stran, než za parlamentní demokracii. Velký vliv na tuto skutečnost měl i způsob vzniku Národního shromáždění delegováním z politických stran.

Ostrá kritika vnitřních politických poměrů československých však postrádá komparatistické aspekty. Československo se stalo ostrovem demokracie obklopeným státy autoritářskými, diktátorskými a posléze i fašistickými. Proto bylo azy-

^{8/} Tamtéž, str. 184.

lovou zemí – nejprve pro uprchlíky z Ruska, pro něž zajistilo velkorysou pomoc a otevřelo jim široce i možnosti vysokoškolského studia, další političtí uprchlíci přicházeli z Maďarska, posléze z Rakouska a konečně z Německa. Fašismus se v československém prostředí stal jevem okrajovým, právě tak jako antisemitismus, což obojí opět vynikne ve srovnání s okolními státy. Platí to i při porovnání ústavních změn. Sluší to připomenout i v souvislosti s popularitou Biboovy knihy o problémech malých národů.

Ústavní listina zůstala v některých směrech dlouho nenaplněna, v jiných oblastech byla naplňována nedůsledně a některými autory byla interpretována v souladu s myšlenkami profesora rakouského práva ústavního Jiřího Pražáka, pokud jde o oblast práv a svobod jako souhrn monologů zákonodárcových. Přes tyto nedostatky nelze přehlédnout, že byla jednou z nejdemokratičtějších ústav té doby a přispěla k formování demokratického politického systému Československa a to jako ústava psaná i faktická.

Zakladatelé československé ústavnosti při příležitosti desátého výročí republiky bilancovali stav demokracie v Československu. Při jiné příležitosti jsem vzpomněl myšlenek předsedy parlamentního ústavního výboru sociálního demokrata JUDr. Alfréda Meissnera, který kritizoval zejména úroveň parlamentního života, jenž byl v rukou špiček politických stran a parlamentní debaty proto ztrácely smysl.^{9/}

Mnohem optimističtěji posuzoval tehdy stav československé demokracie T. G. Masaryk. I on však upozorňoval na některé nedostatky. Zdůraznil především význam ozbrojeného boje pro samostatnost státu: „svobody není možno vydobýt a udržet bez největší oběti“. Díky tomu bylo uznáno i naše státní právo. „Začínali jsme s holýma rukama, bez armády, bez státotvorné tradice, s hroutící se valutou, za hospodářského rozvratu, za obecného úpadku kázně, s dědictvím dualismu, s iredentou ve vlastních hranicích, uprostřed států zmítaných otřesy zprava i zleva: my tísnění malými prostředky, odvyklí vládnout, málo naklonění poslouchat, skoro neznámí světu“.^{10/}

Potíže moderní demokracie zdůvodňoval tím, že je dosud jako způsob vlády velmi mladá, na rozdíl od monarchie. Demokracie vyžaduje i politicky vzdělané občany, muže i ženy. Vyslovoval se proti úřednické vládě a oceňoval politickou kontinuitu a politickou tradici. Nedostatky v zákonodárství spatřoval v jejich chvátném přijímání, neboť zákony se vžívají jen jejich trváním.

Velkou pozornost věnoval minoritám a odmítl jakýkoliv šovinismus, ať pocházel z kterékoliv strany. Všechny minority musí požívat demokratické rovnoprávnosti. „Rozumí se, že kdo chce mít stejná práva, musí loajálně vykonávat i rovné povinnosti, musí respektovat ústavu a zákony. Kdo se staví mimo a nad zákon, tomu se nemůže svěřit spoluspráva státu.“^{11/} Nepochybně tím myslel i představitele

^{9/} V. Pavlíček: JUDr. Alfred Meissner – spoluautor československých ústav, právník, státník, politik, *Politologická revue* č. 1/1996.

^{10/} Poselství T. G. Masaryka k desátému výročí ČSR v roce 1928, citováno z publikace *Českoslovenství, střeoevropanství, evropanství*, Brno 1998, str. 23.

^{11/} Tamtéž, str. 29.

nacionalistických německých stran. Podíl minorit pro fungování demokracie označil za nutnost a přivítal proto účast dvou německých ministrů ve vládě.

Uvažoval o stále širších funkcích moderního státu. V kontinuitě se svými předchozími názory zdůvodňoval proč stát musí přebírat správní funkce v oblasti hospodářské i sociální. Lásku k bližnímu není podle T. G. Masaryka jen filantropií a almužnictvím, ale odhodláním zákonodárstvím státu umožnit každému občanu slušné živobytí. Demokracie musí být nejen politická, ale i hospodářská a sociální. Československý stát musí být státem národně a sociálně spravedlivým. Upozorňoval, jaké nebezpečí hrozí z ovlivňování parlamentu a vlády velkým průmyslem a proto opravdová demokracie musí být nezávislá na finančních vládcích. Ve své knize *Otázka sociální*, kterou věnoval kritice marxismu, vyjádřil názor na funkce státu. „Stát je pozitivní a trvalé organizování společnosti, promyšlená a propracovaná koordinace a subordinace individua a jejich různých sdružení v jeden celek.“^{12/} Oprávněnost státu proto tkví v důvodech etických i rozumových.

V již vzpomenutém projevu k desátému výročí státu zdůrazňoval mnohé úspěchy ve vzdělanosti zejména na Slovensku, kde do převratu v roce 1918 nebyly žádné státní slovenské školy a za deset let existence republiky jich vzniklo přes 4000 z toho přes 3200 státních škol slovenských. Upozornil i na úspěchy a další úkoly státu v oblasti zdravotnictví, zejména v prevenci, v hygieně a v podpoře lékařské vědy.^{13/}

Při hodnocení politické oblasti zaujmou jeho myšlenky o zbohatlících i o tzv. politických zbohatlících, kteří vykřikovali hesla o nacionalismu a politické čistě a prokázali neschopnost zahalenou do hesel o národnosti, mravnosti a náboženství.

Smysl státu spatřoval v oblasti duchovní a mravní, smysl demokracie v reformě a revoluci hlav a srdcí. Zároveň upozorňoval, že s těmi, kteří jsou zásadně proti republice a demokracii nemůže být žádná dohoda.

V tom mu dal další vývoj za pravdu. Ačkoliv se Československo mimořádným zákonodárstvím i velkorysími amnestiemi dokázalo, až do poloviny 30. let, ubránit útokům na demokracii úspěšněji, než jiné státy Evropy, nebyl to úspěch definitivní. Hlavním nebezpečím pro stát se stala zejména politika Henleinova hnutí, které zaujalo místo v politickém spektru po zakázaných německých nacionalistických stranách.

Bořivoj Čelovský nedávno ukázal výběrem z německých archivních dokumentů, že henleinismus se stal řízenou agenturou politiky Německé říše s cílem destabilizovat a rozbít Československo.^{14/} V době války se tím ostatně otevřeně chlubil vůdcové této strany. Koordinace těchto akcí a dobře organizovaná lživá německá propaganda řízená Goebelsovým ministerstvem propagandy i ministerstvem zahraničí měla přesvědčit světové veřejné mínění o útisku menšin v Československu. Podobně působilo Německo podle těchto pramenů i na luďácké hnutí na Slovensku s cílem rozbít Československo. Některá tato tvrzení jsou opakována v současné době.

^{12/} T. G. Masaryk: *Otázka sociální*, Praha 1898, str. 474.

^{13/} Poselství T. G. Masaryka, viz odkaz č. 10, str. 31.

^{14/} Boris Čelovský: *So oder so, Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933 - 1945*, Tilia 1997.

Československá státnost v roce 1938 neztroskotala proto, že byla málo demokratická například vůči menšinám, ani z toho důvodu, že by vláda uskutečňovala chybnou zahraniční politiku, když se orientovala na západní demokracie a nikoliv na nacistické Německo. Byla poražena proto, že stála v cestě imperialistickým světovládným plánům Německa. Anšlus Rakouska a útok na Polsko ukázaly, že ani autoritářské či klerofašistické zaměření vnitřní politiky v jiných státech, ani proněmecká politika zbytkového Československa nemohly nic na těchto plánech změnit. V tom tkví problém malých států, které se ocitnou v mocenském vakuu a nedokáží se samy ubránit.

Po Mnichovu prožívala česká společnost šok.^{15/} Politická reprezentace tzv. druhé republiky se domnívala, že přizpůsobení se Německu ve vnitřní i zahraniční politice zachrání národ i zbytek státu. Heslo „smíření“ se stalo velmi frekventované především vůči Hitlerovu Německu. Došlo k radikálnímu zvratu všech hodnot. Dosavadní jistoty se zhroutily. Co bylo dříve považováno za vlastizradu, nebo posuzováno jako jev navýsost odporný, se stalo oficiální politikou. Dosavadní nosné demokratické hodnoty a jejich reprezentanti se stali terčem útoků společenské spodyni i části inteligence. Místo hodnot vyjádřených Palackým a Masarykem, zdůrazňujících tradiční ideály husitské a reformační se glorifikovaly ideje sounáležitosti s Německou říší ve jménu katolicismu a pozměněné tradice svatováclavské. Při útocích na demokratické hodnoty významnou roli sehrály i některé katolické skupiny inteligence. Nastala hluboká morální krize společnosti. Zásadní diskontinuita zasáhla i ústavní systém. Z jednotného státu se Československo stalo státem složeným – trialistickým. Formálně se posílila výkonná moc a role parlamentu se minimalizovala. Prezident republiky získal dokonce pravomoc vydávat dekrety a měnit jimi ústavu a na vládu přešla moc zákonodárná. Rozhodnutím Stálého výboru Národního shromáždění byla řada jeho členů protiústavně zbavena svých mandátů.

Ve státě ožil šovinismus a antisemitismus. Politici uprchlíci se stali nežádoucí přítěží. Antisemitismus zasáhl i vysoké školy a profesní organizace inteligence, zejména právníků a lékařů. Občanská práva byla omezována. Na Slovensku vznikl systém jedné slovenské politické strany, v českých zemích se vytvořily dvě politické strany.

Ani tento obrat k autoritativnímu státu a pokus vlády vojenskou silou zabránit jeho definitivnímu konci tento zbytkový stát nezachránil. Rozbíjení státu pokračovalo toliko v režii Německa a neuplatnily se ani slibované mezinárodní záruky.

Německo si podrobilo české země nikoliv na základě vnučeného protokolu Háchovi o jednání s Hitlerem ze dne 15. 3. 1939, ale podle jednostranného výnosu Hitlera z 16. 3. 1939 jako údajného projevu dějinné svrchovanosti Německé říše vůči českým provinciím.

Od té doby se prosazovalo v českých zemích právo, jež mělo svůj zdroj v aktech Německé říše. Další vývoj tento systém již jen zdokonaloval – např. podle nařízení ministerské rady na obranu Říše z 1. září 1939 o vybudování správy a o němec-

^{15/} J. Rataj: O autoritativní národní stát, Karolinum Praha 1997, V. Pavlíček: O dekretch prezidenta republiky in Právní aspekty odsunu sudetských Němců, Praha 1996.

ké bezpečnostní policii bylo uloženo předem předkládat všechny právní předpisy německým úřadům než budou vyhlášeny. Podobně tomu bylo i se správními rozhodnutími a rozsudky. Říšský protektor mohl podle nařízení ze 7. června 1939 měnit „autonomní“ právo atd.

Postavení českých zemí v Německé říši se nevyznačovalo žádnou autonomií, jak bylo proklamováno, ale veškeré akty, všechna rozhodnutí podléhaly předchozímu schválení německých úřadů. I z toho hlediska je třeba posuzovat míru odpovědnosti protektorátních úřadů za různé jimi vydávané akty včetně politiky vůči cikánům. Ani to však neospravedlňuje jejich kolaboraci.

České obyvatelstvo mělo být především zbaveno své inteligence. Brzo bylo rozhodnuto, že uzavření českých vysokých škol zůstane definitivní a z možnosti pro jednotlivé vhodné Čechy studovat na německých vysokých školách mělo být vůbec vyloučeno vzdělávání právnické a v oblasti dějin historická škola Palackého.^{16/}

Protižidovské zákonodárství mělo oddělit české obyvatelstvo od těch spoluobčanů, kteří byli na základě těchto norem deklasováni na nejnižší stupeň a odsouzeni k vyhubení. Jejich majetku se zmocnili Němci – tzv. sudetští i Němci z Říše, i německé osoby právnické. České obyvatelstvo však namnoze prokazovalo solidaritu těmto svým spoluobčanům a to přesto, že za to platili vězněním a koncentračními tábory. Tito Češi se odlišili tak od těch pravcových skupin, které již v době druhé republiky projevovaly svou antisemitskou aktivitu a rády by se podílely na arizaci židovského majetku. Český národ (jako i jiné národy) nebyl ve vztahu k okupantům jednotný. Podstatné je, o jaké skupiny se jednalo, jak byly početné, kdo vyjadřoval jakou státní ideu a jaké hodnoty tato státnost představovala.

Jeden z představitelů německé moci a bývalý vedoucí funkcionář sudetoněmecké strany K. H. Frank prováděcím nařízením k Heydrichovu výnosu o označování židů hvězdou uvedl, že přátelství k židům projevuje značná část českého obyvatelstva a proto požaduje učinit vůči Čechům zvlášť přísná opatření. Policejní hlášení informovala, že mnozí Češi (např. v některých továrnách) demonstrativně nosí židovské označení a že pohružky, že se s Čechy bude nakládat jako s židy nepomohlo. Heydrich nařídil na takové Čechy uvalit vazbu.^{17/}

Přesto se nepodařilo Němcům izolovat židovské společenství od českého národa a to v době opojných vítězství německých zbraní ve válce. Židovská otázka se měla stát jedním z hlavních měřítek českého chování pro rozhodnutí o osudu Čechů po válce, jak němečtí představitelé zdůrazňovali i vůči protektorátním úřadům. Tím víc je třeba cenit statečnost českých vlastenců.^{17a/}

Na území Protektorátu neexistovala žádná „protektorátní“ omezená státnost, ani omezená autonomie. Existovaly jen metody jak vládnout (mocensky i ideologicky) nad českým obyvatelstvem do doby, než bude možno přistoupit ke konečnému řešení i jeho osudu, jako již Německo přikročilo k osudu židů, cikánů a dalších vymezených skupin.

^{16/} B. Čelovský: So oder so, shora, V. Pavlíček: Úvahy o dekretální normotvorbě a současnosti in Českoslovenství, středoevropanství, evropanství, Brno 1998, str. 232.

^{17/} M. Kárný: Genocida českých židů, Terezínská pamětní kniha, Nadace Terezínská iniciativa, Melantrich 1995, str. 19 a násl., týž: „Konečné řešení“, genocida českých židů v německé protektorátní politice, Academia 1991, B. Čelovský: So oder so...

^{17a/} Viz k tomu blíže nejnověji V. Kural: Vlastenci proti okupaci, UK, ÚMV, Karolinum, Praha 1997.

Po uzavření českých vysokých škol Německá univerzita v Praze zakládala nová pracoviště, která by k tomuto cíli mohla přispět. Na lékařské fakultě pod vedením K. Thumse byl budován Ústav pro dědičnou a rasovou hygienu, na přírodovědecké fakultě vytvořil B. K. Schultz Ústav pro rasovou biologii a na filozofické fakultě zakládal K. V. Müller Ústav pro sociální antropologii a národní biologii. Pochybnosti v Berlíně, zda zakládání tolika ústavů není nadbytečné byly vyvráceny tím, že sociální antropologie je určena k tomu, aby se zabývala otázkami vysídlování a přesídlování, jež jsou v česko-moravském prostoru naléhavé.^{18/} V těchto souvislostech uvažovat o jakési autonomii udělené Čechům Německou říší, jak čteme i v některých studiích, nemá žádný reálný základ. Tehdejší cílem byl definitivní konec české státnosti a českého národa. Hlubší zkoumání by ovšem zasloužilo, jak tato pracoviště Německé univerzity přispěla k uskutečňovaným opatřením německé moci, jakým byla rasová inventura českého obyvatelstva, usídlování německých kolonistů v době války v českých zemích atd.

R. Heydrich uváděl v r. 1942 k nacistickým funkcionářům: „Základní linie však musí, ač nevysslovena, i při takovém jednání platit; tento prostor se jednou musí stát německý a Čech tady nemá už konec konců co pohledávat.“^{19/} K tomu doporučoval Heydrich využít i ideologii svatováclavskou, neboť má být prosazováno, že „svatý Václav byl mužem, jenž pochopil, že český národ může žít jen spolu s německým prostorem.“

Německý stát posílil své pozice především v hospodářské oblasti. Arizace židovského majetku byla prvním krokem spolu s konfiskací majetku českých spolků. Kontrolu nad protektorátním hospodářstvím vykonával německý člen protektorátní vlády Bertsch. Značná část českého průmyslu a dalších hospodářských odvětví se dostala do německých rukou. Zbytky české státnosti měly být zničeny i v ekonomické oblasti. V březnu 1941 odhadl Účetní dvůr Německé říše hodnotu zabraného majetku na 1 miliardu marek. K 1. 7. 1942 jen pražské ústředí Gestapa oceňovalo zabraný majetek ve výši šest miliard korun. Evidence byla prováděna podle zemí, jednalo se tedy jen o majetek z Čech.^{20/}

Česká státnost však pokračovala v zahraničí. Vytvořila se tam vláda, která byla mezinárodně uznána, disponovala vojenskými jednotkami, které bojovaly po boku Spojenců na různých frontách druhé světové války. Prezident a vláda vydávali právní normy, jako výraz státní autority – dekrety prezidenta republiky. Vedle prezidenta dr. Beneše měl čelnou roli v zahraničním odboji zkušený politik a představitel katolicky orientované Československé strany lidové Msgr. Jan Šrámek. Tyto dekrety vycházely z ducha ústavní listiny z r. 1920 a po dobu války a krátce po válce – do 27. října 1945 představovaly právní řád směřující k porážce nacismu a fašismu a k upevnění tohoto vítězství. Základní ideou londýnského i domácího odboje byla kontinuita československého státu a československého právního řádu.

^{18/} Dějiny Univerzita Karlovy IV, stař Aleny Miškové: Německá univerzita za druhé světové války, Karolinum Praha 1998, str. 220.

^{19/} Potřebujeme klid a ticho, projevy R. Heydricha z 2. 10. 1941 a 4. 2. 1942, Dějiny a současnost č. 2/1969.

^{20/} M. Kárný: Konečné řešení ..., str. 60 a násled., též pozn. č. 253.

Formy této státnosti byly determinovány mimořádnými okolnostmi války a okupační území českých zemí. Byly obdobné jako formy státnosti jiných států v podobné situaci – Francie, Holandska, Lucemburska atd.. S vládami těchto států i s britskou vládou byly konzultovány i právní otázky trvání státnosti. Státní moc se zřetelem k válce a okupaci nemohla být založena na svobodných volbách, ale jejím úkolem bylo tyto svobodné volby připravit až bude dosaženo vítězství. Obsah i ideje této státnosti byly založeny na základech vyjádřených při vzniku československého státu. Všechny dekrety byly i ústavním zákonem v roce 1946 ratifikovány a staly se zákony nebo ústavními zákony. V konkurenci právních řádů německého a československého díky výsledku války zvítězil na území československého státu ve vztahu k jeho obyvatelstvu právní řád představovaný dekrety prezidenta republiky.^{21/} Vytvářel poválečnou československou státnost v souladu s tehdy uzavřenými mezinárodními smlouvami. Snaha zrušit tyto dekrety, jak správně zdůvodnil i Ústavní soud České republiky, je pokusem revidovat výsledky druhé světové války. Znamená postavit se na stanovisko práva nacistického.

V situaci rozvráceného hospodářství, veřejné správy a dalších státních institucí se počítala nezbytnost soustředit veškeré síly na jejich obnovu. Ve většině států Evropy byl účinný prostředek spatřován v rozsáhlém znárodňování hlavních průmyslových odvětví. V mnoha státech byl provázen dobrovolnou prací občanů na obnově národního hospodářství a národního majetku.

K znárodňování došlo nejen v Československu, ale ve značném rozsahu i ve Velké Británii, ve Francii, v Itálii a v dalších státech Evropy. Státní sektor byl významnou součástí národního hospodářství již v předválečném Československu a z části pocházel ještě z Rakousko-Uherska (železnice apod.). Stát využíval i některé státní monopoly a financoval z nich své potřeby. Železniční zákon v bývalém mocnářství rakouském byl modelem pro vyvlastňování i v jiných oblastech a vycházel svou koncepcí z myšlenek přirozenoprávních (obecného blaha), jak byly vyjádřeny v obecném zákoníku občanském v r. 1811. I znárodňovací dekrety v době poválečné byly vykládány v soukromém právu v souvislosti s těmito principy. Role státu se zvýšila i hospodářským plánováním. Řízení hospodářství v době války dostalo nový právní základ dekretem prezidenta republiky č. 109 o řízení výroby. Funkce státu tak zahrnovaly další oblasti.

Volná soutěž byla omezena i v oblasti politické. Systém Národní fronty i když nevyloučil možnost zakládání nových politických stran (na Slovensku vznikly dvě nové strany ještě v roce 1946) výrazně tuto možnost omezil. Svobodné volby v roce 1946 ukázaly, že tento systém byl akceptován naprostou většinou voličů, neboť prázdnými „bílymi“ lístky, které znamenaly odmítnutí celého politického systému Národní fronty hlasovalo cca 0,5 % voličů.^{22/} Národně socialistická strana, která se před volbami soustřeďovala na získání voličské základny bývalé agrární strany a na

^{21/} V. Pavlíček: O dekretch prezidenta republiky ..., týž: Úvahy o dekretální normotvorbě a současnosti ..., J. Kůklík ml.: Počátek vydávání dekretů prezidenta republiky v londýnském exilu, Soudobé dějiny III/1, ÚSD, týž: Problémy kontinuity Benešovy prezidentské funkce, ČČH, č. 2/1997.

^{22/} V Čechách bylo odevzdáno prázdných lístků 0,3 %, na Moravě 0,4 %, na Slovensku 0,8 %. Viz blíže V. Pavlíček: Politické strany po únoru, 1. část, Svobodné slovo, Praha, 1966.

své kandidátky zařadila jejich představitele, po zhodnocení neúspěšných výsledků konstatovala, že občané tuto stranu a její ideologii odmítli. Z voleb však bylo vyloučeno mimo jiné neslovenské obyvatelstvo a ti, kdož byli odsouzeni, nebo proti nimž bylo vedeno řízení z důvodů válečných provinění. Z posléze uvedeného hlediska se dostatečně nerespektoval při uplatnění volebního práva princip presumpce nevinu.

Československá státnost po válce se posílila v mezinárodních vztazích. Československo jako součást protinacistické koalice patřilo k zakladatelům OSN a hrálo významnou roli v činnosti dalších mezinárodních organizací.

Ve svém státoprávním uspořádání se však muselo vypořádat se vztahy československými. Podkarpatská Rus byla připojena k SSSR. Jednotné řízení československého státu dekrety prezidenta republiky bylo zvráceno nařízením Slovenské národní rady č. 1 z 1. září 1944. Slovenská národní rada prohlásila, že vykonává celou zákonodárnou, vládní a výkonnou moc na Slovensku. Pro prezidenta republiky a československou vládu tak nezůstal žádný prostor v této oblasti. Dualismus této moci se postupně řešil tzv. pražskými dohodami. Pokud jde o zákonodárnou moc, určité vymezení přineslo nařízení Slovenské národní rady č. 30/1945 Sb. nař. SNR z 21. 4. 1945 o zákonodárné moci na Slovensku. Někteří slovenští právní teoretikové (např. Št. Luby) psali, že Slovenské národní povstání je revolucí nejen proti režimu Tisa, ale i ústavnímu systému první republiky.^{23/} Luby uváděl, že obnovený právní řád na Slovensku je materiálně totožný s právním řádem Slovenského státu. Podle něho nový právní řád pocházel toliko z e svrchované vůle slovenského národa. To vyvolalo rozsáhlou polemiku zejména s českými teoretiky o tom, zda jde ještě o jednu státnost, nebo o dvě státnosti. Uvedená slovenská nařízení byla protikladná ústavnímu dekretu prezidenta republiky o obnovení právního pořádku, který uznával za československé právo jen to, co pocházelo ze svobodné vůle československého lidu – nikoliv tedy předpisy pomnichovské vydané na území Československa kterýmkoliv subjektem.

S tím souviselo i právní postavení německého obyvatelstva a rozhodnutí o jeho odsunu. Neuskutečnilo se z vůle československých orgánů, ale obdobně jako u jiných států nositeli suverenity v Německu rozhodnutím Postupimské konference a jiných mezinárodních ujednání. Bylo součástí velkých přesunů obyvatelstva v době války a po ní, které započalo Německo pod heslem Heim ins Reich. Ideologie „panské rasy“, suverenity německé pospolitosti a „čisté německé krve“ (protikladná principu rovnosti v demokratické československé ústavě), jež byla uplatňovaná ve válce zvláštními předpisy s privilegii pro veškeré německé obyvatelstvo, se kyvadlovým efektem obrátila proti nim po válce. Role německých menšin před válkou a v době války při uskutečňování agresivních plánů Německa přispěla k tomu, že v poválečném období obecně převládly tendence k vytvoření států a státností na národním principu. K zdůraznění významu kolektivismu v české společnosti po válce, role národa a státu přispěli v Československu především válečné zkušenosti.

^{23/} Š. Luby: *Obnova práva*, Právní obzor 1946, č. 1, 2, týž: *Kontinuita*, Právní obzor 1946, str. 191.

V obnově čl. státnosti byl po právu spatřován jediný prostředek k uchování i fyzické existence příslušníků českého národa a přežití tohoto národa jako samostatného subjektu. Versailleský systém ochrany menšin byl opuštěn. Právo národních menšin proto nebylo obsaženo ani ve Všeobecné deklaraci lidských práv, ani v Evropské úmluvě o lidských právech a základních svobodách, ale zdůrazňovala se práva individuální.^{24/}

Uchopení moci komunisty v únoru 1948 však jednoznačně vyjádřilo, že Československu půjde cestou sovětskou.^{25/} Podoba československé státnosti vyjádřeně v Ústavě 9. května odrážela ještě ústavní diskuse předúnorové. Postavení slovenských národních orgánů v zásadě odpovídalo názorům slovenské politické reprezentace. Stanoviska dr. I. Déreera a některých českých ústavních expertů v ústavní komisi expertů zůstala nepovšimnuta. Tvrdili, že přijetí takové koncepce povede k rozpadu státu, neboť v jednom státě může být jen jeden zdroj moci a tím má být lid československý.^{26/}

Ve skutečnosti další vývoj československé státnosti byl určován nikoliv zněním psané ústavy, ale příslušností Československa k sovětskému bloku a v prvním období, tj. do smrti Stalina a Gottwalda, i válečnou psychózou a sovětzací politického systému. Dominující roli hrála komunistická strana, nikoliv orgány státu, a její centralizovaná mocenská struktura představovala faktickou ústavu.

Ústavní vztahy česko-slovenské prodělávaly několik změn. V tomto směru ústava z roku 1960 znamenala výraznou i formální centralizaci a minimalizaci vlivu slovenských orgánů. Ideologie komunistické strany vycházela z toho, že emancipační požadavky slovenského národa se vyřeší industrializací a socializací.^{27/}

Chruščovova politika provázená reorganizacemi v SSSR však zároveň otevřela prostor k možné demokratizaci ve státech sovětského bloku. V Československu došlo v 60-tých letech k významnému rozvoji vzdělanosti v mnoha oblastech. Rozšíření duchovní svobody se odrazilo i v politické oblasti. Bylo zničeno vojenskou intervencí v roce 1968 a následnou politikou. Záhy byly potlačeny tendence demokratické, ale byl přijat ústavní zákon č. 143/1968 Sb. o československé federaci a další zákony, které změnily jednotný československý stát na stát federativní.

Již před tím byla odmítnuta myšlenka tříčlenné federace, která neměla být založena na principu národním, ale inspirovala se některými návrhy z ústavních diskusí do roku 1948. Volná federace založená tímto ústavním zákonem vycházela z ideje rovnoprávného postavení a rovné váhy dvou nestejně velkých národních republik a byla uplatněna na úrovni vlády, zákonodárství i soudů a nastolila dualismus. Po konsolidaci moci „normalizační“ politické skupiny v čele s dr. G. Husákem, která se opírala o podporu sovětského vedení, došlo zejména v oblasti výkonné moci (řídící moci komunistické strany) k upevnění centrálního řízení. Některá dualistická ustanovení ústavy byla změněna, jiná se stala z hlediska reálné moci komunistické strany fiktivní a možná ústavní úskalí se nemohla projevit.

^{24/} H. Scheu: *Der Standard des Minderheitenschutzes in Rahmen des Europarates, UK, Praha 1997.*

^{25/} V. Pavlíček: *Únor 1948, Právník č. 3, 1968.*

^{26/} K. Kaplan: *Příprava ústavy ČSR v letech 1946-48, Ústav soudobých dějin, Praha 1993.*

^{27/} Z. Jičínský, P. Levit: *Socialistická ústava ČSSR, SNPL 1961.*

V oblasti vnější suverenity státu byla akceptována tzv. Brežněvova doktrína omezené suverenity států sovětského bloku. Československá státnost se tak zcela podřizovala zájmům Varšavské smlouvy, v níž i navenek dominoval Sovětský svaz. Tato dominace byla umocněna od r. 1968 pobytém sovětských vojsk na území Československa.

Dopad této politiky byl odlišný v obou částech republiky. Výbuch vlastenectví, počínající obnovování demokratických institucí, navazování na tradice první republiky, kulturní a myšlenkové výboje 60-tých let byly nemilosrdně potlačeny. Českou společnost zasáhlo obdobné trauma jako po Mnichovu. Od r. 1969 byla existenčně postižena značná část obyvatelstva zejména z řad inteligence. Kampaň proti českému demokratickému vlastenectví byla vedena pod hesly „socialistického internacionalismu“, „bratrské pomoci proti nacionalismu“ atd. Vlastenecký čin studenta filozofické fakulty UK Jana Palacha měl být vykořeněn z paměti národa (a do značné míry se to podařilo) a vztah k vlasti se stal tabu. Perzekuce pokračovala i v následujících letech a postihovala další (i když již menší skupiny) českého obyvatelstva, zejména z řad mládeže. Stát se společnosti zcela odcizil a význam vlastní státnosti a odpovědnosti občanů za ni se minimalizoval. Dalším krokem v přeměně občanů na poddané státu, kteří jsou povinni jen poslušností, byla kampaň státních orgánů proti Chartě 77, kdy při schůzích na různých pracovištích měli účastníci hlasováním odsuzovat text, jehož obsah nesměli znát. Jak daleko to mělo k pojmu občanství! Období 20ti let bylo dostatečně dlouhé, aby formovalo vztah obyvatelstva ke státu a k vlastní státnosti. Působilo na majoritu ve společnosti i na opoziční minoritní skupiny. Na některé minoritní skupiny ve vztahu ke státnosti dokonce ještě ve větší míře. Státní idea a státní zájmy byly oficiální ideologií odmítány ve jménu solidarity států Varšavského paktu.

Stát se označoval za socialistický a vztah či odpor k socialismu tohoto druhu byl spojován s odporem ke státu a ke všem jeho atributům.

Přesto se domnívám, že analýza vztahu občanů k vlastní státnosti by zasluhovala podrobné zkoumání, jež by mělo zahrnout i vztah k pojmu vlasti a k obraně vlasti ve škále občanských ctností a hodnot spojených se státností a nezbytných pro její udržení.

Eroze sovětského systému zasáhla v roce 1989 i Československo. Rozložení vládnoucí moci, která ztratila svou mezinárodní oporu, bylo dovršeno v listopadu 1989. Nová československá vládnoucí elita se vytvořila z některých opozičních skupin a z části komunistické nomenklatury formované v předchozích 20-ti letech. Měla vést společnost k transformaci. Minulý režim však neposkytl příležitost k vytvoření politické kultury a politické odpovědnosti. Československá či česká státnost se nestaly hodnotami, kterým by byla novou vládnoucí elitou věnována větší pozitivní pozornost. A to vzdor šanci, kterou občané v roce 1989 svými projevy patriotismu nové státní moci nabídli. Většina společnosti považovala za prioritu vymanit se z poddanství Sovětského svazu. To se podařilo. V relativně krátké době byla odsunuta i sovětská vojska z československého území.

III.

Odstranění bipolarity světa v důsledku podstatného oslabení a posléze zániku Sovětského svazu se podstatně změnila geopolitická situace. Změnila se obecně i role státu a státnosti a československé státnosti zvlášť. Tuto skutečnost nová československá vládnoucí elita dostatečně nereflektovala při zajišťování jistot státu v nových podmínkách.

V oblasti státoprávní brzy započaly spory o kompetence a o podobu či existenci federace. Vnější nebezpečí nebylo pocíťováno a ústavodárci se při nepřetržitých ústavních změnách necítili být ničím limitováni – ani svým poslaneckým slibem. Československá státnost pro tehdejší státní a politickou reprezentaci příliš neznamena. Spory o kompetence ve federaci skončily jejím zánikem.

Tragikomickým snímek doby a politické kultury tehdejších představitelů československého státu je dokumentární film o posledních chvílích Federálního shromáždění. Poslanci, kteří nedlouho před tím skládali slib věrnosti tomuto státu se závazkem, že jej budou řádně spravovat, se objímali a líbali štěstím, že přijali zákon o jeho zániku a podařilo se jim jej zlikvidovat. Snahu o sebezachování každého organismu poslanci ve vztahu k vlastnímu státu neprojeví. I když si chtěli ústavně zajistit kontinuitu své poslanecké činnosti a trvání i své imunity chápané jako osobní privilegium (čl. 4 úst. zák. č. 542/1992 Sb. o zániku České a Slovenské Federativní republiky) v nástupnických státech, zánikem státu zanikly i tyto plány.^{28/} Záleželo jen na nových státech, jak tuto jejich činnost posoudí – zda zakladatele nového státu odmění, či potrestají viníky zániku Československa. Zánikem státu skončila i imunita poslanců, která se vztahovala již k jiné státnosti. Skutečný průběh a okolnosti politických jednání o zániku státu dokonce již před volbami nejsou dosud objasněny.

Občané České republiky přijímali zánik Československa a vznik České republiky většinou bez velkých emocí, spíš rezignovaně, ač tím skončila významná etapa jejich státního života. Slovenská ústava se o československé státnosti ani nezmiňuje.

K trvání státu nepostačí jen obyvatelstvo, území na němž žije, státní moc, jež je efektivně vykonávaná a státní idea, ale i majetek státu. Český stát byl již ve středověku mocný tehdy, když disponoval s vlastními bohatými zdroji. Útoky na státnost v pozdější době byly vždy provázeny útoky na jeho majetkovou podstatu. Naposledy tak postupovali v době II. světové války Němci. Ze svého majetku čerpá stát prostředky také k tomu účelu, aby své občany chránil. Boj o suverenitu a sílu státu byl i bojem o státní majetek – ať již s církví nebo se šlechtou. Omnipotentní stát je nebezpečím pro svobodu občanů. Bezpečnost a další práva jim však nezajistí ani stát chudý a impotentní.

Ústavní zákon o dělení majetku československé federace předcházet přijetí ústavního zákona o jejím zániku.

Majetek československé federace se však již dříve stal kořistí pro jeho legální i nelegální rozchvácení. Předchozí odcizení státu a jeho příslušníků a lhostejnost k československé státnosti jako národní hodnotě byla jedním z průvodních kompen-

^{28/} V. Pavlíček: O kontinuitě a diskontinuitě, Právní praxe č. 6/1993.

tů tohoto procesu. Federální ústava ještě zachovala limity toho, co musí zůstat ve vlastnictví státu. Ústava ČR stanovila toliko v Listině v čl. 11, že zákon stanoví, který majetek nezbytný k zabezpečování potřeb celé společnosti, rozvoje národního hospodářství a veřejného zájmu, smí být jen ve vlastnictví státu, obce nebo určených právnických osob. Takový zákon bránící rozchvácení zbytku majetku státu Parlament však nepřijal. Ústava se v této oblasti nenaplnila.

Stát se za poslední léta hluboce zadlužil a není schopen plnit své funkce v oblasti vnější a vnitřní bezpečnosti, vzdělanosti, zdravotnictví atd. – funkce, na jejichž význam upozorňoval T. G. Masaryk v r. 1928, ale přičítaly se státu v minulém století i dříve. Nedostatek majetkových zdrojů vytváří v České republice prostředí nejistoty a nestability. Jako i v jiných souvislostech, je užitečné srovnat současný stav nejen s první republikou, či dobou rekonstrukce státu, ale zejména s blízkými státy západní Evropy.

Česká republika se ve své ústavě hlásí ke kontinuitě s československou státností a se státností zemí Koruny české. Jistě je to důvodem k hledání těch idejí a jistot, které kdysi tuto státnost udržovaly.

Vzpomínáme vzniku republiky i Univerzity Karlovy v období politické svobody. Svoboda však málo znamená pro chudé. Z nedostatku a sociální bezvýhodnosti vzniká nespokojenost a rodí se skutečný politický extrémismus. Stát a právo mají zabezpečit určitou sociální spravedlnost a stabilitu. Obecnou vzdělaností přístupnou pro všechny vrstvy obyvatelstva rostla vždy i ekonomická síla státu, jak na to upozorňoval též Masaryk (a z jiného pohledu i J. Hlávka). Tradice naší státnosti zrozené v roce 1918 mohou k tomu přispět. Místo toho se hledají vzory jiné – někteří sahají k idejím druhé republiky, nebo obdivují Pinocheta. Hanobí první republiku, E. Beneše i T. G. Masaryka. Někteří lžou o minulosti s plným vědomím, jiní nemluví pravdu z neznalosti a z přezíravosti k faktům. Z tradic první republiky se někdy přebírají spíše chyby, než její pozitivní hodnoty. Snad je to důvod k zamyšlení.

Někteří učitelé Univerzity Karlovy se pokoušejí v duchu tradic univerzity a svých předchůdců, které jsem vzpomenu, i v současné době hájit demokratické tradice české a československé státnosti. Musejí překonávat mnohé překážky, aby jejich hlas byl slyšen. Proto bych rád uvedl autora „odjinud“. Ve své Otevřené společnosti považoval Karl Popper meziválečné Československo za příklad svobodné, otevřené společnosti. Jako pamětník i filosof prohlásil tento čestný doktor Univerzity Karlovy při návštěvě v Praze v květnu 1994: „Masarykovo Československo bylo – podle mne nade vši pochybnost – nejotevřenější ze všech společností, které kdy v Evropě spatřily světlo světa. Vydrželo pouhých 20 let. Ale jak těžkých a zároveň nádherných 20 let! V nejkratším možném čase tato otevřená společnost vybudovala fungující hospodářství a nejspolehlivější vojenský obranný systém v Evropě. Potom bylo Masarykovo Československo zničeno dvěma staršími evropskými otevřenými společnostmi – Británií a Francií, kde byly právě u moci ústupkáři, kteří na zničení Československa s Hitlerem spolupracovali ...

Avšak do struktury československé otevřené společnosti byla od samého začátku zabudována zbytečná slabina. Narážím zde na tak zvaný princip národního se-

beurčení, na princip, kterému se na Západě tehdy přikládala téměř absolutní morální autorita (dokonce je tomu tak dodnes), ačkoli stačí jen trochu popřemýšlet, abychom pochopili, že takovou zásadu nelze v Evropě vůbec uplatnit; vždyť i ostrovy jako je Velká Británie, Irsko nebo Kypr jsou obydleny několika tak zvanými národnostmi, které mají každá své politické vůdce, požadující národní sebeurčení. A Masarykova otevřená společnost nebyla s to dát na tyto požadavky hluboce zvaženu, morální a politickou odpověď. Není to tak dávno, co se vaše země octla pod podobným tlakem; a protože neměla dobře promyšlenou teoretickou a morální obranu, muselo dojít k jejímu rozdělení. Nikdo neví, jaké budou důsledky.^{29/}

Na prázdninách roku 1922 např. vláda H. H. Asquitha pod záštitou tehdejšího kancléře K. B. slyšel rozšířit své pozvání a sestavit vládu šesti národů. Přijeli původně delegace z Francie, Anglie, Holandska, Španělska a Itálie, Německo a Rakousko. Inaugurační řeč v úvodu vlády sepsal de facto jezikem, se kterým nepočítala. Názor, že se jedná o politické uskupení přehnaně rozšířené Československa a podobně, tedy, že se jedná o „evropské“ uskupení, které by bylo politickou reakcí na vládu H. H. Asquitha, byla tedy shodou s kontextem výzvu do M. T. O. a program, který se vyvíjel v rámci M. T. O. vzhledem k tomu, že se jednalo o historické události, které se odehrávaly v době, kdy se jednalo o rozšíření M. T. O. a jeho účelů, které byly v souladu s tímto cílem.

Československo a ostatní země, které se připojily k M. T. O., byly v souladu s tímto cílem, a jejich programy byly v souladu s tímto cílem. Vzhledem k tomu, že se jednalo o historické události, které se odehrávaly v době, kdy se jednalo o rozšíření M. T. O. a jeho účelů, které byly v souladu s tímto cílem.

Vyprávějí se například o „evropské“ uskupení, které bylo v souladu s tímto cílem, a jeho programy byly v souladu s tímto cílem. Vzhledem k tomu, že se jednalo o historické události, které se odehrávaly v době, kdy se jednalo o rozšíření M. T. O. a jeho účelů, které byly v souladu s tímto cílem.

Sleďme tedy postupně objevování se evropské vlády v M. T. O. a její humanitární krize, které se odehrávaly v době, kdy se jednalo o rozšíření M. T. O. a jeho účelů, které byly v souladu s tímto cílem.

^{29/} In memoriam, Karl Popper v Praze, 3rd Medical Faculty of Charles University, Prague, 1994, Central European University.